

Ch. Dumas, met medewerking van J. van der Meer Mohr, *Haagse stadsgezichten 1550-1800. Topografische schilderijen van het Haags historisch museum* (Zwolle: Waanders, Den Haag: Haags historisch museum, 1991, 747 blz., f 125.-.ISBN 90 6630 313 1).

Wat is de bekendste plek in Den Haag? Ongetwijfeld het Binnenhof met de Ridderzaal. Wie het hier besproken omvangrijke werk van Charles Dumas doorbladert, zou dan ook verwachten het Binnenhof vele malen afgebeeld te zien. Toch blijkt deze eerbiedwaardige Nederlandse *lieu de mémoire* weinig aantrekkingskracht te hebben uitgeoefend op zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse schilders die zich zetten aan de vervaardiging van een topografische schildering. Veel populairder waren kennelijk de gezichten op de Hofvijver. Van de 62 topografische schilderijen uit het bezit van het Haags historisch museum die in dit boek beschreven worden, zijn er veertien aan de Hofvijver gewijd, tegen twee aan het Binnenhof. De Hofvijver neemt daarmee voor Den Haag ontegenzeggelijk de eerste plaats in binnen dit genre, op afstand gevolgd door gezichten op het strand bij Scheveningen (7), gezichten op Den Haag als stad in haar geheel (5), op het Buitenhof met het Stadhouderskwartier en de Gevangenpoort (4) en op de Bierkade (3). De overige nummers tonen een rijke variatie aan gezichten op tal van meer of minder bekende plekjes in Den Haag.

Het is duidelijk dat de achttiende eeuw dé tijd is geweest van het topografische stadsgezicht. Uit die tijd dateren de heldere, koele schilderijtjes van Jan ten Compe, Isaac Ouwater, Jan Ekels en van verschillende broers en zusters uit de familie La Fargue: Jacob Elias, Paulus Constantijn, Karel en Maria Margaretha. Van Jacob Elias wordt bijvoorbeeld een gezicht op de Ridderzaal op het Binnenhof behandeld. Maria Margaretha's werk wijkt in zoverre af van het gangbare topografische genre, dat zij de topografie niet als hoofdonderwerp neemt van haar voorstellingen, maar gebruikt om haar genretaferefen met bijvoorbeeld een vis-, eier- of vleesverkoper aan huis in te situeren. In een ook in dit boek besproken interieur van een huis aan de Dunne Bierkade zijn de gedetailleerd weergegeven huizen nog slechts waar te nemen door het raam van het huis dat dient als omlijsting van de uitbeelding van een kraambezoek. Wellicht heeft de maatschappelijke en culturele positie van de vrouw rond het midden van de achttiende eeuw een rol gespeeld in deze eigen verwerking van het genre.

Den Haag bezit ook een mooie verzameling van zestiende- en zeventiende-eeuwse werken. Uit de vroege periode vallen de plattegronden van de stad op, net als bijvoorbeeld in Utrecht en Amsterdam de vroegste voorbeelden van een op de stad georiënteerde schilderkunst, bijna in de vorm van in schildering overgebrachte gravures. De zeventiende eeuw is heel goed vertegenwoordigd, opvallend genoeg voor een belangrijk deel in de gezichten op het strand van Scheveningen. Kennelijk appelleerde de combinatie van de zee, de vissersboten en de bemanning daarvan, de duinen met de contouren van het vissersdorpje aan de zeventiende-eeuwse smaak voor een schilderachtig landschap. De stad is hier dikwijls niet veel meer dan een decor voor een boeiende landschapsschildering.

Dat geldt niet voor het reusachtige *Gezicht op Den Haag* van Jan van Goyen, een panorama dat Van Goyen in 1650-1651 schilderde in opdracht van de vroedschap van die stad. Het schilderij, dat een plaats kreeg op de burgemeesterskamer van het stadhuis, zal de bestuurders van de stad dagelijks hebben herinnerd aan de verantwoordelijkheid die zij droegen jegens de gemeenschap waaraan zij in politieke zin leiding moesten geven. Hoewel Van Goyen zich in zijn stadsgezichten, zoals die op Dordrecht, Delft en Leiden, af en toe fikse vrijheden ten opzichte van de topografische werkelijkheid permitteerde en de atmosfeer soms belangrijker liet zijn dan een getrouwe afbeelding van wat het oog zag, vormt de stad in dit schilderij onmiskenbaar het hoofdonderwerp.

De auteur van *Haagse stadsgezichten* heeft al zijn kennis, opgebouwd door zijn jarenlange

werkzaamheden bij het Haagse gemeentearchief, van de stadsgeschiedenis, de stedebouwkundige ontwikkeling, de geschiedenis van individuele huizen en hun bewoners in dit boek gepresenteerd, voor zover die kennis zinvol leek voor de behandeling van de 62 schilderijen. Dat levert een overweldigende stortvloed van wetenswaardigheden op, geformuleerd in een nuchtere, soms wat droge, beschrijvende stijl en gevat in een alleszins fraai uitgevoerd boek. Soms zou de lezer willen, dat een strenge redacteur de stroom van, op zich bewonderenswaardige, kennis van de schrijver wat had ingedamd. Wat te denken bijvoorbeeld van een behandeling over 130 bladzijden (een heel boek!) van het schilderij door Jacob van der Croos uit 1666 van een gezicht op Den Haag, omgeven door zestien topografische gezichten op kerken, huizen en andere gebouwen in de omgeving van de stad, zoals de ruïne van de kerk van Eikenduinen, het kasteel Westerbeek, en een gezicht op de Oranjezaal in het Haagse Bos. De aanwezigheid van die zestien paneeltjes wordt nu de aanleiding voor een gedetailleerde behandeling van elke scène afzonderlijk, waarbij elk ander werk van Van der Croos en van andere schilders dat daarmee in verband kan worden gebracht wordt besproken. Kortom, een boek dat in alle opzichten respect afdwingt, maar dat in zijn uitgebreidheid mogelijk meer lezers zal afschrikken dan aantrekken.

F. Grijzenhout

R. J. M. van de Schoor, *De irenische theologie van Théophile Brachet de la Milletière (1588-1665)* (Dissertatie Nijmegen 1991 ; Nijmegen: de auteur (R. van de Schoor, Schoolstraat 28a, 6512 JH Nijmegen), 1991, xii + 243 blz., f25,-, ISBN 90 9004117 6).

Wie wat nader kennis maakt met geleerdencorrespondenties uit het midden van de zeventiende eeuw, komt daar nogal eens de naam tegen van Théophile Brachet de la Milletière. Met name in de briefwisselingen waarin aandacht besteed wordt aan kerkelijke en dan vooral Franse aangelegenheden, komt deze irenische theoloog tussen 1635 en 1645 bij herhaling ter sprake. In genoemde periode heeft deze wat onduidelijke figuur een bescheiden maar tot mislukking gedoemde rol gespeeld in de pogingen om rooms Katholieken en protestanten nader tot elkaar te brengen. Tot nu toe stond hij echter in de schaduw van andere, meer bekende historische persoonlijkheden als bijvoorbeeld Hugo Grotius, die juist in diezelfde jaren zijn pogingen tot verzoening der christenen deed, pogingen die ook in dit boek uitgebreid aan de orde komen. Het is daarom een toe te juichen initiatief geweest om een Nijmeegse promovendus eens op het spoor van deze tweederangs theoloog te zetten.

Van de Schoor heeft een duidelijk gecomponeerd betoog opgezet, waarin hij eerst het leven van La Milletière schetst en vervolgens, in de vier volgende hoofdstukken, diens oecumenische activiteiten in de verschillende stadia uittekent aan de hand van vooral brieven en geschriften: de eerste irenische publikaties (1634-1636), pogingen om hereniging met Rome te bevorderen door voor beide partijen aanvaardbare interpretaties van de genadeleer (1636-1639), voorstellen tot kerkhereniging op basis van de leer over eucharistie en leergezag (1640-1642) en suggesties voor kerkhereniging na een werkelijke reformatie van de rooms Katholieke kerk (1644-1645). Het liep allemaal op niets uit. De irenicus werd verketterd door hervormden en door Katholieken. Voor de eersten was hij te Katholiek en voor de tweede groep te protestant. Over eenheid tussen christenen van diverse hervormde richtingen wilden de tijdgenoten nog wel eens praten, maar terugkeer naar Rome was voor de volgelingen van de reformatoren onaanvaardbaar. La Muletière zocht naar een uitleg van de omstrede geloofsartikelen die zowel Katholieken als protestanten kon bevredigen, maar hij zocht iets wat er niet was en nooit zou komen. In 1645 ging de hervormde vrede stichter over naar de rooms Katholieke kerk en daarmee was zijn rol uitgespeeld.